

Ключевые слова: фразеологизм, эмоция, стыд, концептуализация, симптомы стыда, образ, внутренняя форма, компоненты фразеологических единиц.

Leshchinskaya O. A. Phraseological Conceptualization of the Emotion of Shame in Belarusian

The article describes the notion of the emotion of shame, basing on Belarusian phraseological units with the general meaning of ‘shame’. The idea of shame in the people’s view includes feeling it, showing it, possibilities and ways of making other people feel ashamed.

The author analyzes images, inner form and motivation of phraseological units; traces the ways and means of conceptualization of the emotion of shame (together with related emotional states, rendered in the emotional semes ‘embarrassment’, ‘awkwardness’, ‘confusion’) as one of the fragments of the emotional conceptual sphere of the Belarusians; discovers culturally specific information, determines general evaluation and characteristics of a person’s emotional state, defines the place and role of the emotion of shame in the phraseological world view.

Key words: phraseological units, shame, conceptualization, signs of shame, image, inner form, components of phraseological units.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2014 р.

Прийнято до друку 28.03.2014 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

І. В. Царьова (Луганськ)

УДК 811.161.2.373

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ОБРЯДІВ ШЛЮБНОГО ДНЯ
В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ**

Східнослобожанська фразеологія кінця ХХ – початку ХХІ століть зазнала відчутних функціональних та структурно-семантичних змін. Актуальним і важливим є вивчення обрядових фразеологізмів, які розкривають нові аспекти семантики обрядових знаків, специфіку синонімії, ареальну варіативність мовних і позамовних складників обряду.

Обрядовій фразеології східнослобожанських говірок присвячено розвідки В. Ужченка (календарно-обрядовий пісенний дискурс, поховальна сфера) [Ужченко 2003; Ужченко 2005], Д. Ужченка (етнографічний дискурс сімейної обрядовості) [Ужченко 2008], І. Мілевої (особливості давнього та сучасного весілля) [Мілева 2008], Т. Д’якової (весільні, родильні, поховальні обряди) [Д’якова 2011].

Мета – виявити найменування обрядодій шлюбного дня східнословобожанського весілля.

Сучасний власне весільний цикл трансформував передшлюбний обряд – *запрошен':а на вес'іл':а* (усі н. п.); *приглашат' на с'вад'бу* (н. п. 1 – 3, 5, 6, 10 – 12, 15, 25, 26, 28, 42, 43, 45 – 47, 49, 51, 53, 61 – 65, 67, 68, 69, 70, 76, 80 – 83); *на с'ваїбу гу'кат'* (н. п. 31, 38, 39, 48, 49) – дарувати листівки рідним, знайомим з указаними часом і місцем реєстрації шлюбу. Запрошують за місяць до весілля: *жен'іх і н'е'веста рознос'ат' пр'ігла'с'ім'ел'ні сам'і / а то бу'ва пр'ігла'шон':і об'і'жайуц':а і не пр'іход'ат' то'д'і на с'вад'бу* (н. п. 47).

За два тижні до одруження був *молодечий вечір* парубків і нареченого, який у наш час називають *парубоц'ка веч'ірка* (н. п. 28 – 30, 54 – 56, 76 – 78); за тиждень – *д'івич'-веч'ір* (н. п. 5, 6, 10 – 12, 15, 25, 26, 28, 62, 67, 68, 72 – 75, 79), *д'і'ч'ач'а гу'л'анка* (н. п. 37, 51 – 53, 57). На дівич-вечорі здійснювали обряд *уби'ран':а в'ін'ка* (н. п. 1 – 3, 5, 6, 14, 15, 25, 32, 33, 35, 42, 62, 67, 68, 72 – 75), де *вінок* – ‘головний убір молодої до обряду покривання’ (Магр., с. 33).

Обряди шлюбного дня сучасного весілля містять:

1) *од'а'ган':а моло'дойі* – обов'язково весільну сукню одягає мати: *п'лат:а долж'но бут' 'біле* (усі н. п.); *с'вад'ебне п'лат':а с'в'етлих то'ноу' виби'рала* (н. п. 62). Якщо матері немає, то одягає хрещена мати або бабуся. Якщо дівчина виходить заміж уперше, то голова повинна бути покрита;

2) *вес'іл'ниї поїзд*(усі н. п.); *с'вад'ебниї кор'теж*(н. п. 10, 11, 22, 25, 26, 28, 42, 47, 48, 53, 62, 67, 68, 83) – це прикрашені автомобілі. У молодого наряджають головний автомобіль (для молодих, дружки й дружка), який прикрашають кільцями з дзвіночками на даху машини або на передньому бампері, а також стрічками через усю машину або вздовж капоту;

3) *часту'ван':а гостеї жени'ха* – обряд, коли треба *випити на до'рожку* (усі н. п.), щоб усе пройшло добре. У жениха збираються гості з його боку. Хрещених батьків *переу'йазу'ют' 'л'ентами* (н. п. 2, 3, 5 – 7, 10 – 12, 22 – 26, 28, 32, 62, 68, 79, 83) – стрічки з написами *хрещена мати* чи *хрещений батько*, а гостям *ч'іп'л'айут' кв'іт'ки* (н. п. 42, 62, 66, 67); *прис'т'і'байут' ц'в'і'точ'ки* (н. п. 48, 49, 82) – квітка у вигляді барвінку (чоловікам – голубі, жінкам – рожеві);

4) *благосло'вен':а мат'ір'іу' сина*. Коли вийдуть з квартири чи будинку, мати повинна сина благословити. Зафіксовано обрядодію *руши'ном вивезти* (н. п. 13, 42, 47, 49, 62, 71, 80, 83); *руши'ном ма'шину вит'агти* (н. п. 36, 57, 61) – мати жениха прив'язувала рушник до бампера автомобіля й ніби вивозила сина з двору, вдаючи, що тягне авто;

5) *в'икуп до'роги*. Перегороджували дорогу *весільному поїзду* раніше не в усіх селах, а тепер це роблять повсюдно. Як свідчать інформатори, *перев'язати до'рогу* (усі н. п.) на весіллі – на щастя і для молодих, і для тих, хто перев'язує. Обряд *в'икуп дороги* набуває розвитку й у наш час.

Вид „перейму” – *перев-а|зати ка|натом (в-і|р’оўкойу)* (усі н. п.): *з|найем шо у суботу |жен’ит’с’а хтос’ із су|с’ід’с’ких |іл’і зна|комих / та перев-ажем в-і|р’оўку / на|т’агнем хоро|шен’ко на ўс’у до|рогу / так і конх|фет да|дут’ нам з |бабойу |Л’ідкойу Курп|ч’іўс’койу / ка|зали / шо то на ш-ч’ас’т’а перев-а|зат’ в-і|р’оўкойу до|рогу моло|дим* (н. п. 27);

6) *в|куп вор’ит* – обряд, коли гості молодої влаштовують для поїджан торг: *на воро|тах сто|йат’ мужи|ки і п|рос’ат’ |випіўки* (н. п. 42);

7) *в|куп моло|дойі* – обряд, коли молодий з дружком виконують безліч конкурсів: *розга|дати ро|машку* (усі н. п.) – відривати пелюстку й говорити, що означає та чи та дата – день знайомства, день сватання, день народження тещі та ін.); *викласти гро|шима ім’я* (н. п. 32, 35, 42, 53, 57, 62, 67) – на порозі хати чи квартири жених викладає ім’я нареченої; *уз|нат’ по губам* (усі н. п.) – на білому папері жінки залишають поцілунок і жених має впізнати ‘поцілунок’ нареченої, якщо не впізнає, платить гроші; обряд *п-ід|м-іна моло|дойі* (н. п. 5, 16, 21, 39, 48, 49): *в|вели |бабу |Раїку |зам-іс’т’ н’е-в-ести / наце|пили йїі фа|ту / та йа|к-іс’ ш|тори / на|красили / ус|тавили с’іга|р’ету у|зуби / бу|тилку да|ли ў |руки і |йес’л’і та|ка н’е-в-еста не уст|райувала жен’і|ха / то дру|жок сп-і|ваў / тан’ц’у|ваў / в|куп’л’аў ко|роч’е* (н. п. 62);

8) *благосло|вен’:а бат’к’іў моло|дойі* – обряд, коли мати й батько молодої благословляють наречених у господі. Обов’язковою обрядодією вважають *обвес’ти кру|гом с’толу* (усі н. п.) за часовою стрілкою тричі;

9) *обси|пан’:а моло|дих* – обряд, коли молодих проводжають до РАЦСу, мати або хрещена обсипають їх хмелем, цукерками, грошима, зерном. Обряд *обсипання молодих* символізує добробут молодої сім’ї в майбутньому. Мета обсипання, зазначав О. Потєбня, подвійна: „щоб хліб родився колосистий і щоб зберігалася краса (і здоров’я) молодих” [Потєбня 1989: 430]. Обсипання – це настільки важливий акт весільного ритуалу, що без нього „ні великоруси, ні малоруси не відзначають шлюбного бенкету” [Сумцов 1996: 176];

10) *розпн|сати моло|дих* (усі н. п.) – традиційне закріплення шлюбу документально;

11) *пус|кати голу|б’іў*. Голубів пускають молодий і молода й уважно слідкують за тим, як вони полетять. Якщо один із голубів летить у небо, а другий сідає на землю, це означає, що подружжя разом не житиме; якщо голуби полетять поряд один з одним високо-високо, це означає, що шлюб буде довгим і щасливим;

12) *йї|хати ка|татис’* (усі н. п.) – обряд, коли молоді разом з друзями ідуть на прогулянку, п’ють шампанське, фотографуються;

13) *благосло|вен’:а моло|дих бат’ками:*

а) *благосло|вен’:а моло|дих бат’ками моло|дого*. Біля кафе (ресторану чи місця, де святкують весілля) зустрічають молодих батьки. Батьки молодого стелять подружжю рушник, по якому молоді підходять до батьків, що зустрічають сина й невістку хлібом-сіллю та іконою.

Відбувається благословення. Молода, вітаючи свекруху, вручає їй хліб та калину й говорить: *в'із'м'іт' хл'іб та кал'ину / а ме'не при'м'іт' за р'ідну ди'тину* (н. п. 32, 48, 50 – 53, 62);

б) *благосло'вен':а моло'дих хреш'ч'еними бат'ками*. Один хрещений батько наливає горілки в чарки, молоді тричі випивають. Те, що не допивають, виливають через ліве плече на гостей (за свідченнями інформаторів, щоб чорт не приставав до сім'ї). Другий хрещений батько перев'язує руки молодим, щоб ніколи не розлучалися. А хрещені матері в цей час обсіпають молодих і гостей хмелем, горіхами, зерном, грошима, цукерками;

14) *ве'с'іл'ний с'т'іл*. Після реєстрації шлюбу молодих і гостей запрошують за стіл. Першими до весільної зали заходять молоді з перев'язаними руками, а за ними вже слідує гості: *за с'т'іл за'вести* (н. п. 1, 25, 60, 76, 80 – 83); *за'водити за с'т'іл (на поса'д)* (н. п. 6, 9, 14, 19, 28, 33, 42, 52, 63) – завести молодих на почесне місце за весільним столом;

15) *гу'л'ан':а ве'с'іл':а*. Сівши за стіл, обов'язково треба випити першу чарку за молодих і кричати: „Гірко!”: *тама'да поздра'ї'а / ка'же тост і у'с'і п'їут' до дна / а по'том кри'ч'ат' го'р'ко / го'р'ко / а моло'д'і ц'ї'луйу'ц':а* (н. п. 53);

16) *да'вати да'ри* – обряд обдаровувати молодих на весіллі: *дару'вати т'реба у'перши'й ден' за с'вад'єбним сто'лом* (н. п. 27, 28, 42); *дар'ат' моло'дим у' перши'й ден' на ве'с'іл':і* (н. п. 80 – 82); *дар'ат' посл'і розп'іс'і моло'дих / розп'ісалис' і у'ресторан'і / йак' першу р'умку випили / так і да'рили* (н. п. 48, 49); пор. ст. *давати дари [за столом], дарувати дари* (УВДСл, с. 104);

17) *ве'с'іл'ний танец'* – обряд, коли молоді танцюють свій перший шлюбний танець: *моло'д'і тан'ц'уйут'* / *а ми їх гро'шима обси'пайем* (н. п. 62);

18) *ук'расти н'є'в'єсту* (н. п. 59, 71, 83); *ук'расти моло'ду* (н. п. 62, 65) – коли обдарують молодих, традиційно крадуть наречену в жениха, а він повинен віддати викуп;

19) *ук'расти туфл'у* молодої (усі н. п.), а тепер ще молодого (н. п. 32, 42, 53, 78) – обряд, коли брат нареченої повинен зняти черевик і вимагати щось в обмін: *та ук'расти туфл'у ўс'ігда тра'д'іц'і'я на велик'ї с'вад'б'і* (н. п. 53); *ук'расти туфел' должен брат / хот' н'є'в'єсти / хот' жени'ха* (н. п. 32, 60, 76);

20) *прош'ч'ан':а з ве'с'іл'ним букетом* – обряд, коли після заходу сонця збираються за нареченою всі незаміжні дівчата й ловлять букет, який молода кидає через голову: *н'є'в'єста ки'да с'вад'єбний бук'ет / а подружки й'ї'ї ло'ї'ят' // хто у'лове / та і заму'ж вийде с'коро / й'єсл'і упа'де на земл'у п'ідби'рат' нел'з'а / ш'ч'аст'а не 'буде* (н. п. 52);

21) *прош'ч'ан':а з п'ідв'язкою*. Підв'язка (бажано голубого кольору) одягнена в нареченої на правій нозі. Жених знімає її без рук, губами й так само перекидає через голову неодруженим хлопцям: *коли*

свек¹руха з¹н'іме фа¹ту та по¹в'аже ¹голову плат¹ком / н'е¹в'есту с¹таўл'ат' на стул і же¹н'іх обц'іловуйе йї¹ножску до ¹самоїй п'ід'в'азки / а о¹на о¹д'іта на п¹равої но¹з'і / і по¹том зу¹бами ч'і¹ротом с¹т'ане йї¹її з но¹ги / бе¹ре у¹руки і ки¹даєе сво¹їм дру¹ж'кам / не¹же¹натим / хто у¹лове / ¹должен х¹ра¹нит' п'ід'в'азку і по¹мнит' / шо в'ін с'коро ¹жениц'а (н. п. 62);

22) розр'ізати коро¹вай (торт) (усі н. п.) – обряд, який завершує власне весілля. Молоді розрізають разом коровай (торт), перший шматок відрізають собі, другий і третій на аукціон між гостями, а потім усім іншим як символ весілля;

23) пок¹ри¹вати моло¹ду. Молодій розплітають косу, накривають її міткalem чи хусткою (атрибут заміжньої жінки; символ прихильності, любові, вірності (ЖЗУЕ, с. 626)), їй співають пісень, тобто прославляють. За звичаєм, наречена має тричі скинути хустку чи міткаль з голови й дозволити накрити себе тільки на третій раз. Такі розповіді записала К. Глуховцева в с. Нецеретове Білокуракинського р-ну [Глуховцева 2010: 109], де на міткаль пришивають квітку, щоб виділити й пошанувати молоду.

Отже, своєрідність досліджуваних найменувань полягає в збереженні тенденції до значного варіювання фразем, розвитку додаткових значень в окремих обрядодіях. Використання тих чи тих весільних атрибутів може дещо відрізнятися або за обрядовою навантаженістю, або за темпорально-локативним використанням.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в з'ясуванні функціональних особливостей обрядових компонентів.

Список обстежених населених пунктів

1. с. Демино-Олександрівка; 2. с. Лантратівка; 3. с. Сиротине;
4. с. Багачка; 5. с. Новоолександрівка; 6. с. Тополі; 7. м. Троїцьке;
8. с. Розпасіївка; 9. с. Вівчарове; 10. с. Солідарне; 11. с. Лозно-
Олександрівка; 12. с. Алексаполь; 13. с. Шарівка; 14. с. Танюшівка;
15. с. Новобіла; 16. с. Арапівка; 17. с. Верхня Дуванка; 18. с. Покровське;
19. с. Новониканорівка; 20. с. Нижня Дуванка; 21. с. Маньківка;
22. с. Просторе; 23. с. Плахо-Петрівка; 24. с. Гладкове; 25. с. Попівка;
26. с. Курячівка; 27. с. Павлівка; 28. с. Тимошине; 29. с. Заводянка;
30. с. Стативчине; 31. с. Макартетине; 32. смт Білолуцьк;
33. с. Можняківка; 34. с. Кам'янка; 35. с. Стельмахівка; 36. м. Сватове;
37. с. Свистунівка; 38. с. Коноплянівка; 39. с. Шовкунівка;
40. с. Дем'янівка; 41. с. Бунчуківка; 42. смт Білокуракине;
43. с. Луб'янка; 44. с. Заїківка; 45. с. Олексіївка; 46. с. Паньківка;
47. с. Нецеретове; 48. с. Лизине; 49. с. Шапарівка; 50. с. Лисогорівка;
51. с. Булавинівка; 52. с. Осинове; 53. смт Новопокков; 54. с. Бондарне;
55. смт Марківка; 56. с. Бондарівка; 57. с. Мілуватка; 58. с. Бараниківка;
59. с. Калмиківка; 60. с. Верхня Покровка; 61. с. Підгорівка;
62. м. Старобільськ; 63. с. Титарівка; 64. с. Бутківка; 65. с. Половинкине

66. с. Чмирівка; 67. с. Веселе; 68. с. Садки; 69. с. Брусівка;
70. с. Литвинівка; 71. смт Мілове; 72. смт Красноріченське;
73. с. Кам'янка; 74. с. Хворостянівка; 75. с. Байдівка; 76. с. Шульгинка;
77. с. Штормове; 78. с. Євсуг; 79. с. Волкодаєво; 80. смт Біловодськ;
81. с. Данилівка; 82. с. Городище; 83. смт Новоайдар.

Література

Глуховцева 2010 – Глуховцева К. Д. Специфіка відображення міфологічних уявлень українців в обряді „покривання молоді” / К. Д. Глуховцева // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2010. – № 1. – С. 107 – 111; **Д'якова 2011** – Д'якова Т. О. Фразеологічна репрезентація мовної картини світу в українських східнослобожанських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т. О. Д'якова. – Луганськ, 2011. – 19 с.; **ЖЗУЕ** – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : слов.-довід. / Віталій Жайворонок – К. : Довіра, 2006. – 703 с.; **Магр.** – Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область) / Ірина Магрицька. – Луганськ : Знання, 2003. – 172 с.; **Мілева 2008** – Мілева І. В. Лексичні і фразеологічні особливості давнього й сучасного весілля / І. В. Мілева // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2008. – № 2. – С. 96 – 103; **Потебня 1989** – Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / Потебня А. А. // Слово и миф. – М. : Правда, 1989. – С. 285 – 443; **Сумцов 1996** – Сумцов Н. Ф. Символика славянских обрядов : избр. тр. / Н. Ф. Сумцов. – М. : Изд. фирма „Восточная литература” РАН, 1996. – 296 с.; **УВДСл** – Ужченко В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу: 6019 фразеологізмів / Віктор Ужченко, Дмитро Ужченко. – 5-е вид., перероб. і доп. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 348 с.; **Ужченко 2003** – Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.; **Ужченко 2005** – Ужченко В. Д. Образи рідної мови / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Знання, 2005. – 236 с.; **Ужченко 2008** – Ужченко Д. Етнографічний дискурс говірки як джерело фразеологічних інновацій / Д. В. Ужченко // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2008. – № 2. – С. 59 – 73.

Царьова І. В. Вербалізація обрядів шлюбного дня в українських східнослобожанських говірках

У статті розглянуто архітектоніку обрядодій власне весільного циклу східнослобожанських говірок. З'ясовано, що актуальним і важливим є вивчення обрядових фразеологізмів, які розкривають нові аспекти етнокультурної семантики обрядових знаків, специфіку синонімії, ареальну варіативність мовних і позамовних складників обряду. Структуровано обряди шлюбного дня сучасного весілля, які містять 23 обрядодії. Проаналізовано склад, системні відношення та

семантичну структуру обрядофразем весільного циклу східнословобожанських говірок.

Доведено, що своєрідність досліджуваних номенів полягає в збереженні тенденції до значного варіювання фразем, розвитку додаткових значень в окремих обрядодіях. Обґрунтовано, що використання тих чи тих весільних атрибутів може дещо відрізнятися або за обрядовою навантаженістю, або за темпорально-локативним використанням, оскільки обрядовий текст становить єдність вербального (словесного), реалемного (предметного) та акціонального (виявленого в діях учасників обряду) планів.

Ключові слова: говірка, номен, обряд, обрядодія, обрядова фразеологія, семантика.

Царёва И. В. Вербализация обрядов брачного дня в украинских восточнослобожанских говорах

В статье рассмотрена архитектура обрядов собственно свадебного цикла восточнослобожанских говоров. Выяснено, что актуальным и важным является изучение обрядовых фразеологизмов, раскрывающих новые аспекты этнокультурной семантики обрядовых знаков, специфику синонимии, ареальную вариативность языковых и внеязыковых составляющих обряда. Структурированы обряды брачного дня современной свадьбы, которая содержит 23 обрядодействия. Проанализированы состав, системные отношения и семантическая структура обрядофразем свадебного цикла восточнослобожанских говоров. Доказано, что своеобразие исследуемых номенов заключается в сохранении тенденции к значительному варьированию фразем, развитию дополнительных значений в отдельных обрядодействиях. Обосновано, что использование тех или иных свадебных атрибутов может отличаться либо обрядовой насыщенностью, либо темпорально-локативным использованием, поскольку обрядовый текст представляет собой единство вербального (словесного), реалемного (предметного) и акционального (представленного в действиях участников обряда) планов.

Ключевые слова: говор, номен, обряд, обрядодействие, обрядовая фразеологія, семантика.

Tsareva I. V. Verbalization of the wedding day ceremony in the Ukrainian vostochnoslobozhansky dialects

Ethnocultural anthropocentric tendencies are defined and modern vectors of research of ceremonial phraseology are allocated. Specifics of the world a phraseological picture as language universe of modern linguistics is revealed. Semantic principles of ceremonial phraseological units of a family cycle of vostochnoslobozhansky dialects are opened. In article the very tectonics of ceremonies of actually wedding cycle the vostochnoslobozhansky of dialects is considered. It is found out that actual and important is studying of the ceremonial phraseological units opening new aspects of ethnocultural

semantics of ceremonial signs, specifics of a synonymy, areal variability of language and extra language components of a ceremony. It is structured ceremonies of marriage day of a modern wedding which contains 23 ceremony action. The fundamental base is lexical author ritual contexts, numbering about 750 items, collected and arranged field method, the registry phrasebook easternslobozhshanskiy and easternvelds dialects of Donbass by V. Uzhchenko and D. Uzhchenko (2005), large volume (1008 p.) work „Life and Creativity of pagans of Kharkiv province: Essays on ethnography of the region” edited by V. Ivanov (1898). The proposed research focused on solving. It is proved that the originality investigated nomens consists in preservation of a tendency to considerable variations frazy, developments of additional values in separate the ceremony action. It is proved that use of these or those wedding attributes can differ either a ceremonial nasychnost, or temporal and locative use. The importance of ethnolinguistic approach during the research of ritual phraseological units semantics is emphasized.

Key words: dialect, nominal, ceremony, ceremony action, ceremonial phraseology, semantics.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2014 р.

Прийнято до друку 28.03.2014 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.